

ÜNLÜ GÖKTÜRK HÜKÜMDARI KUTLUK (ELTERİŞ) KAĞAN VE ESKİ TÜRK ORTA – ASYA KAMU HUKUKUNDAKİ YERİ*

The Famous Kok-Turk Sovereign Kutluq (Elterish) Kagan and his Status in the Ancient Turkish Middle Asian Public Law

Aybars PAMİR*

ÖZ

Orta-Asya Türk tarihinde çok önemli bir yeri olan Göktürk Devleti'nin tarihi iki bölümde incelenebilir. VI. yüzyılın ortalarında Bumin Kağan'ın kuruculuğunda karşı karşıya kaldığımız birinci kısım VII. yüzyılın ortalarına kadar gayet güçlü bir biçimde sürmüştür. Kuzeylelerinde güçlü bir Türk devletine tahammül edemeyen Çinliler çeşitli entrikalarla Göktürk Devleti'ne son vermişler, böylece Türkler için yarım yüzyıl kadar sürecek bir fetret dönemi başlamıştır. Bu süre zarfında birkaç kez Çin boyunduruğundan kurtulabilmek için isyan girişimi gerçekleşmiş, ancak bunlar başarıya ulaşamamıştır. Türkler'i Çinliler karşısında egemenliğine kavuşturan ve devleti ikinci kez ayağa kaldıran Kutluk olmuştur. Maiyetini kısa süre içinde büyütmeyi başaran Kutluk Çin asıllı büyük devlet adamı Tonyukuk'un da yardımlarıyla Çin esaretine son vermiş ve devlet teşkilâtını bütün unsurlarıyla yeniden oluşturmuştur. Kağan olduktan sonra etraftaki Türk boylarını itaat altına almayı başaran Kutluk, Tonyukuk ile birlikte gerçekleştirilen seferlerde kazandığı zaferlerle de egemenliğini pekiştirmiştir. Toplanan kurultay, Türk devletini yeniden canlandırdığı ve Türkler'in ilini (ülkesini) yeniden düzenlediği gerekçesiyle kendisine İlteriş (Elteriş) unvanını vermiştir. Bu, O'nun Türk halkı tarafından ne kadar çok sevildiğinin bir kanıtı sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Orta-Asya, Göktürk Devleti, Kutluk, Elteriş, Tonyukuk.

* **Gönderi:** 04.04.2023 - **Kabul:** 22.05.2023 | **Received:** 04.04.2023 - **Accepted:** 22.05.2023.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye
✉ aybarspamir@hotmail.com • ORCID 0000-0002-0596-1340.

Atıf Şekli / Cite As: PAMİR, Aybars (2024). Ünlü Göktürk Hükümdarı Kutluk (Elteriş) Kağan ve Eski Türk Orta-Asya Kamu Hukukundaki Yeri. ÇÜHAD, (5), 1-15.

İntihal / Plagiarism: Bu makale bir intihal engelleme yazılımı aracılığıyla denetlenmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been checked via a plagiarism prevention software and reviewed by at least two referees.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

Kok-türk State which has a very important place in the Middle-Asian Turkish history can be examined within two parts: The first part which can be seen with Bumin Kagan, the founder of the state in the middle of 6th Century, lasted so strongly until the middle of 7th Century. Chinese who did not want a powerful Turkish state in their north part ended the Kok-türk State with some tricks; so a slavery term which lasted for about 50 years started for Turks. During that period, a few uprising attempts were made for escaping from the Chinese yoke, but they were never successful. The person who brought freedom to Turks against the Chinese State and stood the state for the second time was Kutluq. He succeeded to widen his followers in a very short time, ended the slavery against Chinese with the help of the great statesman Tonyoquq and formed the state organization with its all instruments, again. After becoming kagan, Kutluq forced all the Turkish tribes around to live under Kok-türk State's sovereignty and then he reinforced his sovereignty with the victories he won in the wars that were made with Tonyoquq. After a while, an assembly gave him a very meaningful name, "Elterish" which meant that the one who founded his state and formed the state organization, again. It was the certain proof that Turkish people loved him so much.

Keywords: Middle-Asia, Kok-türk State, Kutluq, Elterish, Tonyoquq.

GİRİŞ

Büyük Hun Devleti'nden başlayarak pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Orta-Asya, Türkler'in de ana yurdu olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu geniş coğrafyada incelenmeyi bekleyen çok sayıda bakir konu bulunmaktadır. Sözü edilen bölgede Türkler'in kurmuş bulunduğu devletler ve onların hukuk sistemleri ile ilgili kaynak sıkıntısı özellikle dikkat çekmektedir. Mevcut kaynaklar arasında da kimi zaman birbirini tutmayan bilgilerin var oluşu çalışmaları zorlaştırmaktadır.

Makalemiz, anılan zorluklara rağmen eski Orta-Asya Türk tarihinin çok merak edilen bir konusunu gün yüzüne çıkarmayı amaçlamıştır. Seçilen konu, Orta-Asya Türk tarihinin en önemli devletlerinden biri olan Göktürkler'in Çin egemenliğinden kurtularak devletlerini yeniden ayağa kaldırma yolundaki çabaları ile ilgilidir. VII. yüzyılın sonlarında tam 51 yıl süreyle Çin'in boyunduruğu altında yaşayan Türkler, başka bir devletin güdümünde olmaktan asla hoşlanmadıkları için Çin'e karşı bazı isyan hareketleri düzenlemişler, ancak bunlar bir şekilde Çin tarafından bastırılmıştır. Türkler'i aradıkları bağımsızlığa çıkaracak kişi, karizmatik liderleri "*Kutluk*" olmuştur.

Makalemizde ilk olarak Göktürk Devleti'nin genel tarihi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Takip eden bölümde, Çin'in çeşitli entrikaları sonucunda Göktürkler'in bu devletin

egemenliğine girişi, Çin'in Türkler üzerinde uyguladığı sıkı politikalar ve bu sert yönetime karşı Türkler'in ilk isyan girişimleri ayrıntılarıyla anlatılmıştır. İlk isyan hareketlerinin başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında Kutluk'un büyük devlet adamı Tonyukuk ile birlikte Göktürkler'i ayağa kaldırışı, kağan ilân edilişi, devlet teşkilâtında oluşturmaya çalıştığı düzen ve giriştiği seferler sonraki bölümlerin konularını oluşturmaktadır. Kutluk Kağan'ın dönemi asla Tonyukuk ile ayrı düşünülemez. Bu iki büyük devlet adamının devlet yönetimi ile ilgili konularda birbirlerini adeta bütünledikleri çok net bir biçimde görülebilmektedir.

Çalışma oluşturulurken, konuyla ilgili temel kaynaklardan azamî derecede istifade edilmiştir. Aslında, çoğunlukla Orhun Yazıtları ve Tonyukuk Yazıtı'nda yer aldığını gördüğümüz döneme ait bilgiler kimi yerlerde de Çin kaynaklarından yararlanılarak tamamlanmaya çalışılmıştır.

Makalemizin akademik çalışma dünyasına gereken katkıyı sunacağını umut etmekteyiz.

I. GENEL OLARAK GÖKTÜRK TARİHİ

Bilindiği gibi Göktürk Devleti M.S. VI. yüzyılda Orta Asya'da kurulmuştur. Bu yüzyılın ilk yarısında Orta-Asya'da yaşayan Türkler Juan Juan (Cü-Cen) adı verilen bir ulusun egemenliği altında bulunuyorlardı. 546 yılında büyük bir Kuzey Türk kabileleri birliği Juan Juan'lara saldırmış, bu saldırıyı Juan Juan'lara uyruk durumdaki Türkler'in reisi Tu-men (Bumin) savmayı başarmış ve 552'de devletini kurarak "kağan" unvanını almıştır. Göktürk Devleti VII. yüzyılın ortalarına kadar gayet güçlü bir biçimde yaşamış, o tarihte bölgede kendilerine rakip güçlü bir devlete asla tahammül edemeyen Çinliler'in entrikalarıyla zayıflatılarak ortadan kaldırılmıştır. Türkler'in egemenlik anlayışlarından kaynaklanan Doğu-Batı biçimindeki ayrılmayı ileri götürmek isteyen Çinliler, sonunda aradıkları fırsatı bularak 630 yılında Türkler'e önemli bir darbe vurmuşlardır. Nitekim Doğu Göktürk Kağanı Kie-Le Kağan Çinliler tarafından yenilerek Çin'e götürülmüş, çok geçmeden de Batı Göktürk Devleti'ne son verilmiştir (659). Böylece Göktürk Devleti'nde bir fetret dönemi yaşanmaya başlamıştır. VII. yüzyılın sonlarına kadar Çin'in egemenliği altında kalan Türkler 680-682 yıllarında Kutluk'un önderliğinde Çin'e karşı bir isyan hareketi başlatmışlar, sonuçta Göktürk Devleti'ni yeniden ayağa kaldırmayı başarmışlardır. Kutluk, imparatorluğu (ili) tekrar birleştirdiği, bir araya topladığı için kendisine İlteriş (Elteriş) unvanı verilmiştir¹.

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÜÇOK, MUMCU, BOZKURT, s. 25, 26.

Aslına bakılırsa, Kutluk'un Göktürkler'i Çin egemenliğinden kurtarması öncesinde Türkler Çin'e karşı bazı isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu bağımsızlık hareketleri ortaya konmadan Kutluk'un Göktürkler'i yeniden ayağa kaldırması ve devletini teşkilâtlandırması konuları tam olarak anlaşılabilir. Şu durumda, öncelikle Kutluk öncesi Çin'e karşı girişilen ilk isyan hareketlerinin incelenmesi gerekmektedir. Kutluk, yaşanan acı tecrübelerden gerekli dersleri çıkarmış ve kazandığı tecrübeleri isyan hareketinin başarısına yansıtmayı bilmiştir. Böylece Göktürkler'i ikinci defa ayağa kaldıran bu büyük hükümdar tarihteki yerini almıştır.

II. ÇİN HÂKİMİYETİNE KARŞI İLK BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

Göktürkler'in Çin'e karşı bağımsızlık konusundaki ilk denemeleri 650'li yıllara doğru Ch'e-pi Kağan'ın Çin'e başkaldırışıyla ortaya çıkmıştır². Bu hareketin başarısızlığa uğraması sonrasında Doğu Göktürk boyları Çinliler tarafından kurulan toplamda 24 askerî valilik aracılığı ile büyük bir baskı altına alınmışlardır. Türkler bu baskı ortamında yaklaşık 30 yıl süreyle daha, oldukça ağır koşullar altında yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Bu durum, Çin'deki T'ang Hanedanı'nın Genel Askerî Valilik Sistemi'ni aslında ne kadar başarıyla uyguladığının bir göstergesi sayılabilir³. Ancak alınan tüm sıkı tedbirlere rağmen Türkler arasındaki bağımsızlık ateşi asla sönmemiş, Türkler Çinliler'in boyunduruğundan kurtulabilmek için sürekli fırsat kollamışlardır. 679 yılının kış aylarında aradıkları fırsatı bulunca da büyük bir isyan hareketi başlatmışlardır. İsyân kıvılcımının çıktığı yer Göktürk hanedan üyelerinin bulunduğu Gobi Çölü'nün güneyindeki Büyük Genel Askerî Valilik olarak gözükmektedir. Çin İmparatoru Kaotsung bu valiliğe özel bir isim vermişti: "*Ch'an-yü Tu-hu-fu*". İmparator, Göktürk hanedan soyundan gelenlerin bu bölgede tutulmaları sebebiyle, Hun imparatorlarının kullandığı unvanı (Tan-hu = Şan-yu) çağrıştıran bir ismi şimdi bu valiliğe vermek suretiyle yüzyıllardır Türkler'e karşı aldıkları yenilgilerin bir nevi acısını çıkartmakta olduklarını anlatmaya çalışıyordu⁴.

İşte sözü edilen tarihte, anılan bölgedeki Çin yönetiminden hiç memnun olmayan (A-shih-te) Wen-fu ve (A-shih-te) Feng-chih isimli iki Türk kabile şefi kendilerine bağlı durumdaki boylarla birlikte büyük bir ayaklanma çıkarmışlardır. O sırada yaptıkları ilk iş Göktürk

² Ch'e-pi Kağan'ın bağımsızlık denemesi ile ilgili olarak bkz. TAŞAĞIL, Kök Tengri, s. 157.

³ Çin Hükümeti Türkler'den ele geçirdiği bölgelerde rahatlıkla kendi tarzına uygun yönetim bölgeleri oluşturmakta ve bunların başına bazen güvendiği Türk soylu beyleri de yönetici olarak getirebilmekteydi. Böylece, boyunduruk altına alınan Türk kabileleri üzerinde baskıcı bir idare kurulmak isteniyordu. GÖMEÇ, s. 111 vd. – Öte yandan, Çin esareti altında yaşanan fetret dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TAŞAĞIL, Ergenekon, s. 212 vd.

⁴ TAŞAĞIL, Gök-Türkler, s. 59.

Hanedanlığı'ndan gelen bir kişiyi bulup onu kağan seçmek olmuştur⁵. Böylece (A-shih-na) Ni-shu-fu kağan ilân edilmiştir. İsyan hareketi bir anda büyümüş, Çin Askerî Valiliği Ch'an-yü Tu-hu-fu'daki Türk boylarının şeflerinin de katılımlarıyla isyancı Türklerin sayısı kısa süre içinde 100.000'i bulmuştur. Bu durum, Türkler'in son derece organize biçimde bu hareketi bir süredir plânlamakta olduklarını bizlere göstermektedir.

Sözü edilen ayaklanma ilk yıllarda başarıyla devam etmiş, yukarıda adlarını zikrettiğimiz Wen-fu, Feng-chih ve Kağan Ni-shu-fu Çinliler'e karşı amansız mücadeleler vermişler, hatta kimi zaman Çin Ordusu'na karşı parlak zaferler de elde etmişlerdir. Ancak ilerleyen aylarda Çinliler Göktürkler üzerinde tekrar üstünlük kurmayı başarmışlardır. Çinliler, Türkler karşısında çoğu zaman uyguladıkları kimi entrikalı oyunları da sergilemekten geri kalmamışlardır. Çinliler'in uyguladığı entrikaların içinde en çarpıcı olanlarından biri, hiç kuşkusuz Göktürk Kağanı seçilen Ni-shu-fu'nun Çinliler karşısında alınan bir yenilgi sonrasında Göktürkler arasında çıkan bir karışıklık sırasında öldürülmesi ve kesik başının Çin'e götürülmesidir.

Ni-shu-fu'dan sonra kağanlığa getirilen (A-shih-na) Fu-nien ise, yine Çinliler'in sinsi oyunları sonucu (A-shih-te) Wen-fu ile karşı karşıya getirilmiş, yeni Kağan ile Wen-fu arasında çıkan savaşta Wen-fu'nun ani hücumu sonucunda yenilgiye uğrayan Fu-nien Çinliler'in de sıkıştırması sonucu onlara teslim olmak zorunda kalmıştır. Çinliler, Kağan'a teslim olması durumunda kendisini idam etmeyecekleri yönünde söz verdikleri halde sözlerinde durmamışlar, Kağan ile birlikte teslim olan 54 Göktürk kabile şefini Çin başkentinin doğu pazarında idam etmişlerdir. İdamın uygulanmasında P'ei Yen isimli bir vezirin İmparator'u etkilediğini Çin kaynakları bildirmektedir⁶.

III. KUTLUK'UN GÖKTÜRKLERİ AYAĞA KALDIRIŞI

Yukarıda sözü edilen başarısızlıkla sonuçlanan isyan girişimleri elbette ki bu noktada kalmış değildir. Türkler, kendilerine yeniden bağımsızlık kazandıracak karizmatik lideri çok geçmeden bulmuşlardır: "*Kutluk*". Göktürk hanedan soyundan gelen Kutluk ilk başlarda bir

⁵ "*A-Shih-te (A-shih-na)*" Göktürk hanedan soyunun Çin kaynaklarında geçen adıdır ve "*Arslanlar*" anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi, eski Orta-Asya Türk devletlerinin kamu hukuku kurallarına göre, kağan seçilecek kişi mutlaka Gök-Tanrı tarafından belirlenen bu aileye mensup olmak zorundaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. PAMİR, s. 30-35.

⁶ TAŞAĞIL, Gök-Türkler, s. 62, 63.

boy şefi idi ve “*tudun*” unvanını taşıyordu. Aslında kendi dedesi ve babası da tudunluk görevini ifa etmişlerdi. Bu, vergi toplama işlerini yerine getiren kimselere verilen bir unvandı⁷.

Kutluk, kendisinden önceki isyan girişimlerinden gerekli dersleri çıkarmış görünmektedir; zira Çin’e karşı teşebbüse geçtiği andan itibaren asla Çin sınırlarına yakın yerlerde durmayı tercih etmemiş, aksine kendi atalarının yurduna giderek kendisine daha serbest ve rahat hareket edebilme imkânı yaratmıştır⁸.

İsyan hareketinin başlarında Göktürk Hanedan Ailesi’nden hiç kimsenin Kutluk’un yanında yer almaması ilginçtir. Bu kabilenin mensupları Kutluk’a ilerleyen dönemde katılmışlardır.

Kutluk tarafından Çin’e karşı bağımsızlık mücadelesi henüz başlatılmadan önce Türkler’in içinde buldukları duruma ilişkin Tonyukuk Yazıtı’nda yer alan “*Halkın boğazı tok olmakla beraber, etrafları düşman kaynamaktaydı*” ifadesi dikkat çekicidir⁹. Yine, Kültegin Yazıtı’nın Doğu Yüzü’nün 10 satırında da Türk isyanına ilâhî bir vasıf verilmeye çalışılmıştır. Nitekim sözü edilen satırda “*Bunca işi gücü çekip çevirdiğini düşünmeyip Çin İmparatoru, Türk Milleti’ni yok edeyim dediğinden, yukarıda Türk Tanrısı Türk’ün kutlu ülkesini bu şekilde düzenlemiş. Türk Milleti yok olmayıp millet olsun diye İteriş Kağan ve İl Bilge Katun’u halk içerisinde çekip yükseltmiş (Yani, Türk Milleti’nin ölüp gitmesini Gök Tanrı istemediğinden dolayı, Türk Milleti yok olmaktan kurtulmuştur)*”¹⁰ ifadelerine yer verilmiştir.

Kutluk, yukarıda izah edildiği üzere isyan hareketini rahat ve özgürce yürütebilmek adına Çin sınırına uzak bir bölgeyi tercih etmiş ve Çin’in kuzeyindeki Çogay Kuzı Dağı ve Karakum civarına yerleşmiştir¹¹. Ancak bölgeye geldiğinde yanında askerî gücünün oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Ne zaman ki Tonyukuk Çin’deki esaretinden kaçıp Kutluk’un

⁷ HACİFAZLIOĞLU, s. 142. Aslına bakılırsa, “*Kutluk*” ismi de kelime anlamı olarak “*Tanrı tarafından hükmetme yetkisi verilmiş*” anlamına geliyordu.

⁸ TAŞAĞIL, Türk Bilgeleri, s. 161.

⁹ AYDIN, T. Y., 1. Taş, Güney Yönü, sa. 1.

¹⁰ THOMSEN, (Anıt I, Doğu Yüzü, sa. 10), s. 94-96.

¹¹ Sözü edilen yer Çin askerî güçlerinin hareket alanının uzağında bulunması sebebiyle güvenli bir bölgeydi. İşte, Kutluk da bu dağa sığınanlar arasında yer almaktaydı. Kutluk, buradan Karakum adlı bir kaleye geçmiştir. Karakum, Göktürkler’in kışlık merkezi durumundaydı. Yazın Ötüken’de yaşayan Göktürkler kışın Hangay Dağları’nı aşarak Karakum taraflarına geliyorlardı. Kutluk burada Tonyukuk’un da yardımıyla Tola Irmağı civarında yaşayan Dokuz Oğuzlar’ın koyun sürülerini ve atlarını yağmalamak suretiyle önemli askerî ve ekonomik güç elde edecek ve ardından da, Ötüken’i merkez tutarak, tıpkı eskiden olduğu gibi Göktürkler’i kendi merkezinde canlandırma yolunda önemli adımlar atacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TAŞAĞIL; Türk Bilgeleri, s. 164.

yanına gelmiştir, Göktürkler ciddî bir askerî güce o zaman kavuşmuşlardır. Nitekim Kutluk'un Tonyukuk'un yanına gelmesine çok sevindiği anlaşılmaktadır¹².

Kutluk'un Çin'e karşı isyan hareketini başlatması ile ilgili Orhun Yazıtları'nda Kutluk'un 17 erle dışarı çıktığı, sonra bu sayının 70 olduğu, böylece ihtilâli başlattığı, bunu duyan halkın şehirlerden ve dağlardan onun yanına geldiği, Tanrı güç verdiği için ordusunun kurt gibi, düşmanlarının ise koyun gibi oldukları, Doğu ve Batı'ya ordu gönderip taraftarlarını topladığı, kalabalıklaştıktan sonra ilsizleşmiş ve kağansızlaşmış, cariyeye ve kul olmuş, töresini kaybetmiş halkı atalarının yasaları gereğince yeniden ayağa kaldırdığı anlatılmaktadır.¹³ Görüldüğü üzere, başlangıçta çok az bir mevcutla yola çıkan Kutluk'un maiyeti gün geçtikçe artmıştır. A-shih-na Fu-nien öldüğünde dört bir tarafa dağılan ve çevrede kendi hallerinde yaşayan Türk boyları Kutluk'un bu mücadelesini duyar duymaz etrafında toplanmış ve onu kendilerine kağan seçmişlerdir. Kutluk kağanlık makamına halkın seçimi üzerine oturmuş, ancak Kutluk'un kağan olmasında Tonyukuk'un da payı büyük olmuştur¹⁴.

Tonyukuk bu olayı kendine ait yazıtta şöyle dile getirmiştir: *“Ormanda, taştan kalmış olanları toplanarak 700 oldu. Bunların üçte ikilik kısmı atlı, bir bölümü yaya idi. “Katıl” dedi, katılanı ben idim. Kendi kendime onu kağan mı yapayım deyip, düşündüm. İnsan zayıf ve semiz boğaları uzakta görse, hangisinin zayıf hangisinin kuvvetli olduğunu ayırt edemez. Bunu hatırlayıp Tanrı bilgi verdiği için, onu bizzat ben kağan yaptım”*¹⁵. Bu cümlelerden Tonyukuk'un kendisini biraz ön plâna çıkarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Gerçekte, A-shih-te (Arslanlar) Ailesi de Kutluk'un yanında olduğu için, onun kağan seçilmesi işi kolaylaşmıştır.

Orhun Yazıtları ve Tonyukuk Yazıtı'nda karşılaştığımız 17, 70, 700 gibi rakamlar tamamen izafidir; gerçeği yansıtmamaktadır. 7 ve 7'nin katları Türkler'ce kutsal sayıldığından, cümleler bu şekilde kurulmuştur¹⁶.

¹² Kutluk'un bağımsızlık mücadelesi vermeye başladığı ilk zamanlarda Tonyukuk henüz Çin'de hapiste bulunuyordu. Kendisini hapiste tutan Çinli vali yardımcısı Wan Pen-li'den affını ve eski görevine dönmeyi isteyen Tonyukuk'un bu talebi kabul görmüştür. Pen-li, o sırada devam etmekte olan Göktürk isyanları yüzünden zor durumda kaldığı için Tonyukuk'u hapisten çıkarmış, onun kabilesi üzerinde oluşturacağı etki sayesinde ayaklanan Türk boylarının Kutluk'a katılmalarının önüne geçebileceğini düşünmüştür. Ama beklentileri boşa çıkmış, Tonyukuk esaretten kurtulur kurtulmaz boyunun bulunduğu yere giderek halkını bağımsızlık hareketi için örgütlemiş, ardından da Kutluk'un birliklerine katılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. DURMUŞ, s. 22.

¹³ THOMSEN, (K.T.Y., Doğu Yüzü), sa. 11-13.

¹⁴ LIU, MAU-TSAI, s. 158 – TOGAN, KARA, BAYSAL, s. 37.

¹⁵ AYDIN, (T.Y., 1. Taş, Batı Yüzü, sa. 4-6).

¹⁶ GÖMEÇ, s. 118. Eski Türkler'in başlangıçta kutsal sayısı 9 idi. Doğu Türkleri'nde 9 sayısının kutluluğu sürdürülürken, Batı Türkleri'nde 7 rakamı kutsal sayılmaya başlanmıştır. Çin kaynaklarından

Göktürk özgürlük hareketine, konuyla ilgili Çin kaynaklarında bir bilgi yer almamakla birlikte Kutluk ve Tonyukuk'un yanısıra Kutluk'un kardeşi Kapgan'ın da katıldığı söylenebilir. Nitekim Ongin Yazıtı'nda geçen "*Kapgan, İlteriş Kağan ülkesinde yaratıldım*" cümlesinden bu sonuca ulaşabilmekteyiz¹⁷. Buradaki Kutluk-Kapgan beraberliği bizlere I. Göktürk Devleti'nin kuruluş aşamasındaki Bumin – İstemi birlikteliğini hatırlatmaktadır¹⁸.

Orta-Asya Türk tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan ünlü tarihçi Roux Göktürkler'in Çin esaretinden kurtularak yeniden ayağa kalkışını koyu bir milliyetçiliğin sonucu olarak ifade etmiştir. Roux'a göre, milliyetçilik duygusu zaman içinde azalmak şöyle dursun, daha da kabarmıştır. Yazar, Çin esaretine girişin asıl sebebinin beylerin ve soyluların milliyetçi değerlere yeterince sahip çıkmamaları olduğunu ve halkın da bu sebeple onları ihanetle suçladığını dile getirmiştir. O yüzden eskinin görkemli günlerini yeniden yaşamak isteyen halk, şimdi kendisine kurtarıcı bir lider aramaya başlamıştır¹⁹.

Sözü edilen beklenti Orhun Yazıtları'nda da içten bir yakınma ile şöyle dile getirilmiştir:

*"Ben il sahibi bir millet idim, şimdi ilim hani? Kimin için il kazanacağım? Ben kağanlı bir millet idim, kağanım hani? Kime hizmet edeceğim?"*²⁰. Bu ifadeler, Roux'un tezini doğrular niteliktedir.

IV. KUTLUK'UN KAĞAN SEÇİLMESİNDEN SONRA YAŞANAN GELİŞMELER

Kutluk kağan seçilir seçilmez ilk işi zekiliği, planlamacı kişiliği ve askerî işlerdeki tecrübe ve başarılarıyla ön plâna çıkan ve halkın da çok sevdiği Tonyukuk'u "*Apa Tarkan*" olarak görevlendirmek olmuştur. Böylece askerî işlerin ve atların idaresi tamamen Tonyukuk'un kontrolüne verilmiştir²¹.

öğrenebildiğimiz kadarıyla, 591 yılında Göktürk Kağanı Çin İmparatoru'na hediye olarak üzeri 7 değerli taşla süslü bir kâse yollamıştır. Bkz. LIU MAU-TSAI, s. 68.

¹⁷ Sözü geçen oluşumda Kutluk, Tonyukuk ve Kapgan'ın yanısıra, onların bazı yakın akrabalarının da bulunduğunu tahmin etmek hiç de zor değildir. Ama, bu kişiler ön plânda olmadıklarından belgelerde isimleri geçmemektedir. GÖMEÇ, s. 116.

¹⁸ Eski Orta-Asya Türk devletlerindeki egemenlik anlayışından doğan, ülkeyi hanedanın erkek üyeleri arasında paylaşırma geleneği ve bu şekilde karşımıza çıkan sağ-sol bölünmeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. ÜÇOK, MUMCU, BOZKURT, s. 31, 201.

¹⁹ ROUX, s. 143.

²⁰ THOMSEN, s. 94.

²¹ DURMUŞ, s. 22. Sözü edilen görevin genel olarak hayvancılık ve ülkenin ekonomisi ile ilgili işleri karşılıyor olması ihtimal dahilindedir. TAŞAĞIL, Türk Bilgeleri, s. 166.

Kutluk ve Başkomutan olarak atadığı Tonyukuk birlikte ilk önce 681 yılında Çin'in Yun-chou Eyaleti'ne bir baskın düzenlemişler, bu baskında Türk süvarilerinin hızı karşısında şaşkına dönen Çin birlikleri kolayca dağıtılmıştır. Sonuçta çok sayıda esir, 30000 kadar da deve, at, sığır ve koyun ganimet olarak ele geçirilmiştir²². Bu başarılı seferlerin ardından Kutluk ve Tonyukuk'un Çin'e toplamda 11 akını daha olmuştur²³.

Kutluk, tüm bu başarılı Çin seferlerinden sonra kendisine katılan boyları bir düzene sokmuş ve kardeşlerinden Beg Çor (Kapgan)'u “Şad”, To-si-fu'yu da “Yabgu” atamıştır. Böylece Beg Çor Doğu, To-si-fu ise Batı tarafına komutan olarak getirilmiş bulunuyorlardı²⁴.

Bu idarî düzenlemeler yapılırken Tonyukuk, hemen yanbaşılarındaki Dokuz Oğuzlar'ın içinde bulunan bir casustan önemli bilgiler öğrenmiştir. Gelen bilgilere göre Dokuz Oğuzlar kendilerine “Baz Kağan” adında bir kağan seçmişlerdi ve bu hükümdar Çin'e gönderdiği General Ku ve Kıtınlar'a gönderdiği Tonra Eşim adlı elçiler aracılığıyla Göktürkler'e karşı güçlü bir ittifak oluşturulmasının peşindeydi. Elçilerin ifadelerine göre, aslında sayıları az olan Göktürkler giderek güçleniyorlardı. Kağanları Kutluk çok cesur, sözcüleri Tonyukuk da son derece akıllıydı. Onlar var olduğu sürece hem Çinlileri hem de Kıtınları (tabi ki Dokuz Oğuzları da) rahatlıkla öldürüp yok edebilirlerdi. Baz Kağan, bu girişimi ile üçlü ittifak Göktürkler'e karşı bir an önce harekete geçmeye zorlamaktaydı. Hazırlanan plana göre Baz Kağan Kuzey'den, Çinliler Güney'den ve Kıtınlar da Doğu'dan saldırıya geçecek, böylece Türk, *Sir Budun* ülkesinde hiç kalkınamayacaktı²⁵.

Çevrelerinde güçlü bir Türk devletini istemeyen Dokuz Oğuzlar, Kıtınlar ve Çinliler'in Göktürkler'e karşı gerçekleştirdikleri ittifak Kutluk Kağan'ın son derece gelişmiş haber alma teşkilâtının da dikkatinden kaçmamıştır. Göktürkler “Kargu” adını verdikleri ateş kuleleri vasıtasıyla düşman uluslar hakkında her türlü bilgiyi kolayca öğrenebiliyor ve bu bilgileri ilgili

²² DEGUIGNES, s. 392.

²³ Bu akınlar ve sıraları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. LIU MAU TSAI, s. 437, 438.; KAFESOĞLU, s. 95.

²⁴ KAFESOĞLU, s. 95. Hunlar'ın son döneminde ve Göktürkler'in ilk yıllarında “Yabgu” kağandan sonra gelen bir unvan olarak kabul ediliyor ve mevcut kağan, kendisinden sonra tahta oturacak kişiye bu unvanı veriyordu. Ancak ilerleyen dönemde, Kağanın ardından tahta oturacak kişi olarak yabgu değil, “şad” konumundaki küçük kardeşler gösterilmeye başlanmıştır. Nitekim Kutluk'un ardından Göktürk tahtına Yabgu olan To-si-fu değil de, Şad olan Kapgan geçmiştir. Bu durum To-si-fu'nun silik bir şahsiyet veya ihtirassız bir kişi olduğunu göstermektedir. To-si-fu'nun isminin Göktürkler ile ilgili yerli kaynaklarda hiç geçmiyor oluşu da bu söyleneni doğruluyor gibidir. Bkz. GÖMEÇ, s. 120.

²⁵ AYDIN, (T.Y., 1. Taş, Güney Yüzü, sa. 2-5). Bu ifadelerde geçen “Sir” kelimesi Türkçe olmayıp Soğdça'da “iyi”, “güzel”, “kutlu” anlamlarına gelmektedir. Bkz. CLAUSON, S.G.; Notes on Some Early Turkish Tribes, 22th Congress of Orientalists, Vol. 2, Leiden, 1957, s. 373. Ögel ise, Tarduş Türkleri'nin kullanımından hareketle “Sir Budun”un anlamının “Birleşik Türk Milleti” olması gerektiğini savunmuştur. ÖGEL, s. 27.

yerlere çok kısa süre içinde ulaştırabiliyorlardı. Bu işlerle uğraşan kimselere “*Körüğ, Yamçı, Ulak ya da Tatar*” adı verilmekteydi²⁶.

Casusun getirdiği haber üzerine, Kutluk’un aynı zamanda danışmanı (aygucısı) olan Tonyukuk gece uyumadan, gündüz oturmadan plânlar yapıp düşmanlarını nasıl yeneceğini düşünmüş ve düşüncelerini Kağanı’na açıklamıştır. Tonyukuk Yazıtı’nda bu durum şu sözlerle ifade edilmektedir: “*Bu sözü işitip gece uyuyacağım, gündüz oturacağım gelmedi. Bundan dolayı kağanıma “Çin, Oğuz ve Kitan; bu üçü birleşirse kalakalacağız. Kendi içi, dışarıdan çevrilmiş gibiyiz. Yufka olanın delinmesi, incenin kırılması kolay; yufka kalın, ince yoğun olursa, kırmak zordur. Doğu’da Kitan’dan, Güney’de Çin’den, Kuzey’de Oğuz’dan iki-üç bin askerimiz gelecek mi? diye arz ettim. Kağanım, ben Tonyukuk’un sözlerine kulak verdi. Gönlümce orduyu yönetmemi söyledi*”²⁷. Son cümleden Kutluk’un Tonyukuk’a karşı büyük güven beslediği ve onun görüşlerine değer verdiği sonucu çıkmaktadır.

Sözü edilen gelişmelerden sonra Kutluk Kağan ve Tonyukuk komutasındaki Göktürk Ordusu Oğuzlar’ın üzerine yürümüş (687), Çinliler ve Kitanlar bu savaşta Oğuzlar’ı yalnız bırakmışlardır. Bilge Kağan ve Kültegin Yazıtları’nda değinilmeyen bu savaşta Oğuzlar’ın 6000 askerine karşı Göktürkler’in 2000 kişilik bir gücü bulunuyordu. Türk inancına göre, Tanrı izin verdiği için Oğuzlar mahvedilmişlerdir. Adı geçen savaşta Oğuzlar’ın Hükümdarı Baz Kağan da öldürülmüştür²⁸.

Bu zafer sonrasında Türklerce kutsal sayılan Ötüken ele geçirilmiş ve devlete merkez yapılmıştır. Öte yandan, toplanan kurultay Kutluk Kağan’a “*İl-teriş*” unvanını lâyük görmüştür. Bu unvanın, “*ülkesini, ilini toplayan, derleyen*” manasına geldiği bilinmektedir. Böylece, başta Oğuzlar olmak üzere çevrede bulunan çok sayıda boy gelerek Göktürkler’e bağlılıklarını bildirmişlerdir²⁹.

Tonyukuk’un büyük desteği ile büyük bir badireyi atlatan Kutluk Kağan için bir sonraki adım Çin’de esir kalan Türkler’in kurtarılması hedefi idi. Bu amaçla ilkin Çin’in Chan-yü Eyaleti’nde askerî valiliğin topraklarına bir akın tertip edilmiş, bunu Ping, Lan ve Ting Eyaletleri’ne düzenlenen seferler izlemiştir. Bu akınların hepsinde de Kutluk Kağan Tonyukuk ile birlikte hareket etmiş, Göktürkler bu seferlerde Çin’e büyük zararlar vermişlerdir. Elde edilen zaferlerde Çin içinden seçilmiş casusların da Göktürkler lehine çalıştıkları dikkat

²⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. GÖMEÇ, s. 122.

²⁷ AYDIN, (T.Y., 1. Taş, Güney Yüzü, sa. 5-8).

²⁸ AYDIN, (T.Y., 1. Taş, Güney Yüzü, sa. 8,9).

²⁹ GÖMEÇ, s. 125.

çekmektedir. Çin Devleti bu casuslardan bir kısmını idam etse de Göktürk akınları hız kesmeden, birbiri peşi sıra devam etmiştir.

Ancak arada Tonyukuk'un Çin Ordusu karşısında aldığı tek bir yenilgi göze çarpmaktadır. Çin kaynakları aslında bunun bir yanılgı üzerine oluştuğunu ifade etmişlerdir. Şöyle ki; Tonyukuk daha önce öldüğünü sandığı bir Çinli komutanı karşısında görünce çok şaşırılmış, onun ve diğerlerinin şaşkınlığından istifade eden Çinliler Göktürkler'e bir yenilgi tattırmışlardır. Bu savaşta tam 10000 Göktürk askerinin öldürüldüğü, 20000'den fazla kişinin tutsak alındığı ve 30000 civarında hayvanın da ele geçirildiği anlatılmaktadır. Çin kaynaklarında yer alan bu bilgilerin abartı içerdiği söylenebilir; gerçekte Göktürkler'in büyük bir kısmı geri çekilmiş, bu arada Çin Ordusu da Göktürkler'den çekindiği için onları takip edebilme cesaretini bile gösterememiştir.

Ardı arkası kesilmeyen Göktürk akınlarına karşı koyamayan Çinliler bir ara Göktürkler'den korkularına Feng Eyaleti'nin Göktürkler'e bırakılmasını bile gündeme getirmişler, ancak sonradan bu karardan cayılmıştır.

Çin eyaletlerine karşı Göktürk seferleri 684-686 yılları arasında da devam etmiş, Çinliler Göktürkler'i hiçbir biçimde defedememişlerdir. T'ang Hanedanı'nın her seferinde değişik komutanları ataması da durumu değiştirmemiş, sonuçta Türkler Dokuz Oğuzlar'dan sonra Çin'den de öçlerini almışlardır³⁰.

687 yılından itibaren, edinilen kimi tecrübelerle Türkler'le aralarında bir denge kurmayı başaran Çinliler, Göktürkler'e karşı oluşturdukları güçlü savunma duvarları sayesinde onların akınlarını bir nebze olsun azaltabilmişler, ama bu durum çok uzun süreli olamamıştır³¹. Sonuçta, VII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Çinliler için çok önemli bir gerçek ortaya çıkmış gözükmektedir: *“Bağımsızlıklarını kazanan Göktürkler'i bir daha boyunduruk altına alabilmek ve onları yenebilmek hiçbir şekilde mümkün değildir”*³².

Göktürkler karşısında bir türlü tutunamayan ve ağır yenilgiler alan Çin'in Kaotsung'dan sonraki hükümdarı İmparatoriçe Wu, çaresizlikten Kutluk Kağan için *“Kısa Ömürlü Kutluk”* unvanını vermiş ve onun derecesini düşürmek suretiyle kendilerini psikolojik açıdan

³⁰ Kutluk Kağan ve Tonyukuk'un Çin üzerine düzenlediği seferler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TAŞAĞIL, Türk Bilgeleri, s. 168-170.

³¹ TAŞAĞIL, Kök Tengri, s. 160.

³² TAŞAĞIL, Türk Bilgeleri, s. 172.

rahatlatmak istemiştir³³. Bu durum, Çinliler'in Türkler karşısında ne derece çaresiz kaldıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

688 yılı Göktürkler için Çin'e herhangi bir saldırının yaşanmadığı bir yıl olmuştur. Bu sebeple Çin tarihlerinde de bu yıla ait Göktürkler ve Kutluk Kağan ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Bir yıl sonra (689) ise, İmparatoriçe Wu Göktürkler'e karşı yeni bir saldırı için büyük bir ordu kurulması çabalarına girişmiş, ordunun başına da büyük isimli bir komutanını atamıştır. Oluşturulan büyük ordu, dört ay arayla iki kez Göktürk ülkesine seferler düzenlese de Göktürkler'le karşılaşılmadığı için çekilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. O dönemde Göktürkler, artık Çin ile işleri kalmadığı için Batı'da Türkişler'le uğraşmakta idiler. O sebeple Çin kaynakları sözü edilen Çin Ordusu'nun seferleri ile ilgili fazla bir bilgi vermemektedirler. Zaten, bir karşılaşma olsaydı veya Çin ordusu galip gelseydi, herhalde kaynaklarda Çin Ordusu'nun zaferleri ile ilgili ayrıntılı ve abartılı bilgilerin yer alması gerekirdi³⁴.

Türkişler'e karşı girişilen Batı seferinde Göktürk Ordusu'na Tonyukuk'un komuta ettiği anlaşılmaktadır. Bu seferde Kutluk Tonyukuk'un yanında değildir. Bunun sebebi, Kutluk Kağan'ın yaşlanmış olması ve bazı hastalık belirtileri göstermesidir. Nitekim Türkiş Seferi'nden 2 yıl kadar sonra Kutluk Kağan vefat etmiştir³⁵. Bütün ömrü savaş meydanlarında geçen ve Göktürkler'i iç ve dış tehlikelere karşı korumak adına olağanüstü gayret sarfeden Kutluk, oğlu Bilge Kağan'ın Yazıtı'nda da belirttiği üzere Çinliler'le 17, Kıtınlar'la 7, Oğuzlar'la da 5 kez savaşmıştır. Yazıt'ta, çarpıştığı savaşların sayısının 47'den fazla olduğu belirtilmektedir. Kutluk Kağan bunların neredeyse tamamını kazanmıştır³⁶.

Kutluk Kağan vefat ettiğinde, hemen bütün Çin Göktürk hakimiyetine girmiş durumdaydı, ayrıca Ötüken ve çevresi ile Altay Dağları'na kadar uzanan geniş sahada yaşayan tüm Türk boyları da Göktürk egemenliği altına alınmış bulunuyordu³⁷. En son Türkişler'in de

³³ TAŞAĞIL, Ergenekon, s. 228.

³⁴ TAŞAĞIL, Türk Bilgeleri, s. 173.

³⁵ HACİFAZLIOĞLU, s. 145.

³⁶ Bilge Kağan ve Kültegin Yazıtları'nda Kutluk'un yaptığı işler ve ölümüyle ilgili bilgiler şu şekilde ifade edilmişlerdir: “*Babam Kağan 47 defa ordu sevk etmiş, 20 savaş yapmış. Tanrı izin verdiği için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam Kağan bunca ili, töreyi kazanıp ölmüş. (Cennete girmiş.)*” THOMSEN, (K.T.Y., Doğu Yüzü, sa. 15,16) – (B.K.Y., Doğu Yüzü, sa. 13).

İlteriş Kağan'ın ölüm tarihi ise Yazıtlar'da yer almamaktadır. Çince kaynaklara göre, O'nun ölüm tarihi 690-692 yılları arasındadır. Bkz. LIU MAU-TSAI, s. 160.

Tonyukuk ise, kendine ait Yazıt'ta İlteriş'in seferlerinin sayısını 29 olarak belirtmektedir. Nitekim Tonyukuk Yazıtı'ndan öğrenilebildiği kadarıyla İlteriş Kağan Çin'e karşı 17, Kıtınlar'a karşı 7 ve Oğuzlar'a karşı 5 kez savaşmıştır. AYDIN, s. 135.

³⁷ KAFESOĞLU, s. 96.

itaat altına alınmalarıyla, ülkenin sınırları yaklaşık 18 milyon kilometrekareye ulaşmıştır³⁸. Böylece, iç siyasette devletin birliği sağlanmış, ayrıca askerî, ekonomik ve idarî açılardan Göktürk Devleti çok ileri bir seviyeye getirilmiştir. Bu muazzam başarılarıyla Kutluk Kağan Türk tarihinde kendisine özel bir yer edinmiştir.

SONUÇ

Orta – Asya Türk tarihi çok zengin konularıyla oldukça ilgi çekici bir alana sahip bulunmaktadır. Büyük Hun Devleti’nden başlayan süreçte, Türkler’in ana-yurdu denilen geniş coğrafyada çok sayıda medeniyet boy göstermiştir. Bunlar arasında Gökütürkler’in yeri bir başkadır. Kendilerinden “Türk” olarak bahseden bu büyük imparatorluk VI. yüzyıldan itibaren neredeyse tüm Orta – Asya’ya sahip olmuş, kurduğu medeniyet de tarih içerisinde bir çok uygarlığa örneklik teşkil etmiştir.

VI. yüzyılın ortalarına doğru Bumin Kağan tarafından temeli atılan Göktürk Devleti bir sonraki yüzyılın ortalarına kadar gayet kudretli bir biçimde yaşamış, ancak hemen yanbaşlarında güçlü bir Türk devletini istemeyen Çinliler’in entrikaları sonucu Türkler egemenliklerini yitirerek yarım yüzyıl kadar bu devletin egemenliğini tanımak zorunda kalmışlardır. Çin egemenliğinden kurtulabilmek üzere değişik zamanlarda teşebbüsler yaşansa da, Çinliler bu isyanları birer birer bastırmışlardır. Türkler’i Çin esaretinden kurtarmayı başaran ise, Göktürk hanedan ailesinden karizmatik bir lider olan Kutluk olmuştur. Böylece, Göktürk tarihinin ikinci dönemi açılmış sayılır.

İsyan hareketine başladığında çok az sayıda bir maiyeti bulunan Kutluk, zaman içerisinde büyük bir askerî güce ulaşmış, büyük devlet adamı Tonyukuk’un da yardımlarıyla bağımsızlık yeniden elde edilmiştir. Kendisinden önceki isyan hareketlerini dikkatle inceleyen ve onların başarısız sonuçlanmasından gerekli dersleri çıkaran Kutluk, isyan hareketini rahatça yönetebileceği, Çin sınırından oldukça uzak bir bölgeyi kendisine üs olarak seçmiştir. Kutluk’un stratejisindeki bir diğer önemli nokta ise, çok tecrübeli, ileri görüşlü, askerî kişiliği çok güçlü ve halk tarafından da çok sevilen Çin asıllı devlet adamı Tonyukuk’u derhal önemli bir göreve getirmesi ve devlet teşkilâtının oluşturulmasındaki karar mekanizmasını demokratik bir çizgiye taşımasıdır. Kutluk, gerek bağımsızlığın kazanılması aşamasında gerekse ilerleyen dönemlerde karar alma noktasında asla mutlak yetkili bir hükümdar gibi davranmamış, başta

³⁸ MERAM, s. 57.

Tonyukuk olmak üzere devletin ileri gelenlerinin görüşlerine her defasında yer vermiştir. Bu, onun ne kadar değerbilir bir kişi olduğunu kanıtlamaktadır.

Aslına bakılırsa, Kutluk'un dönemi asla Tonyukuk olmadan düşünülemez. Bu iki büyük devlet adamı atılan neredeyse her adımda birbirlerini tamamlamışlar ve Göktürk Devleti'nin ikinci kuruluşunda çok önemli kararlara birlikte imza atmışlardır. Bu durum Kutluk'un kağan seçilmesinden çıkılan seferlere ve onların plânlarının yapılmasına kadar pekçok noktada kendisini göstermektedir. Devletin tepesindeki bu uyum önce bağımsızlığı, ardından da çok başarılı bir siyaseti beraberinde getirmiştir. Tonyukuk, devlet yönetimindeki çaba ve yardımlarını sadece Kutluk Kağan ile paylaşmış değildir; Kutluk'tan sonra Göktürk tahtına geçen Kapgan Kağan ve Bilge Kağan dönemlerinde de bu büyük devlet adamının katkıları artarak devam etmiştir.

Kutluk, tüm Orta-Asya Türk devletlerinde kağanların temel görevleri arasında sayılan *“kabileleri bir araya getirmek”, “onlar arasında uyum sağlamak”, “halkına gece – gündüz hizmet etmek”* gibi onlarca görevi en baştan itibaren başarıyla yerine getirmiştir. Orhun Yazıtları O'nun bu sorumluluğunu gerçekleştirdiğine dair çok sayıda ifade ile doludur.

Sözü edilen görevlerini eksiksiz yerine getiren Kutluk, çıktığı başarılı seferlerle de adından söz ettirmiştir. Tonyukuk ile birlikte gerçekleştirilen bu seferlerde neredeyse hiç yenilgi yüzü görmeyen bu büyük hükümdar Çin'e karşı elde edilen peş peşe zaferler sayesinde de bu devlete karşı Türkler'in onurunu korumayı başarmıştır. Dönemin Çin kaynaklarının ardına kazanılan Çin zaferleri sonrasında Göktürk Devleti'nden bahsederlerken onlar için *“Yenilmeleri ve bir daha boyunduruk altına alınmaları asla mümkün olmayan bir devlet”* tabirini kullanmaları hiç de boşuna değildir.

Kutluk, gerçekleştirdiği bunca hizmet ve savaşlarda elde ettiği zaferler sonrasında, Göktürkler'i ikinci defa ayağa kaldırarak kabileleri bir araya getirdiği ve devlet teşkilâtını yeniden düzenlediği için kendisine, toplanan kurultay tarafından İlteriş (Elteriş) unvanı lâyük görülmüştür. Bu unvan, onun halkı tarafından ne kadar sevildiğinin de bir göstergesi sayılmaktadır.

Bu büyük hükümdar, Türkler'i yeniden egemenliğine kavuşturduğu 682 yılından itibaren 10 yıl süreyle tahtta kalmış ve bir hastalık sonucu vefat etmiştir. Kurduğu devlet düzeni ve anlayışı kendisinden sonra başa geçen kağanlara ve ilerleyen dönemlerde de diğer Türk devletlerine bir model olmuştur.

KAYNAKÇA

- AYDIN, E. (2019). Türkler'in Bilge Atası Tonyukuk. İstanbul.
- CLAUSON, S.G. (1957). Notes on Some Early Turkish Tribes. 22th Congress of Orientalists, Vol. 2.
- DEGUIGNES, J.M. (1924). Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumîsi (C. II). İstanbul.
- DURMUŞ, İ. (2012). Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk. Ankara.
- GÖMEÇ, S. (2011). Kök Türk Tarihi. Ankara.
- HACIFAZLIOĞLU, E. (2021). Göktürk İmparatorluğu. Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (1977). Türk Millî Kültürü. Ankara.
- LIU MAU-TSAI. (2006). Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri. (Çev. E. KAYAOĞLU, D. BANOĞLU). İstanbul.
- MERAM, A. K. (1974). Göktürk İmparatorluğu. 1974.
- ÖGEL, B. (1982). Türkler'de Devlet Anlayışı (C. II). Ankara.
- PAMİR, A. (2015). Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi. Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 3, 11-50.
- ROUX, J. P. (2014). Orta-Asya Tarih ve Uygarlık (Çev. L. ARSLAN ÖZCAN). İstanbul.
- TAŞAĞIL, A. (2021). Türk Bilgeleri. İstanbul.
- TAŞAĞIL, A. (2016). Ergenekon'dan Kağanlığa. İstanbul.
- TAŞAĞIL, A. (1999). Gök – Türkler II. Ankara.
- TAŞAĞIL, A. (2013). Kök Tengri'nin Çocukları. İstanbul.
- THOMSEN, W. (1993). Çözülmüş Orhun Yazıtları. Ankara.
- TOGAN, İ., KARA, G., BAYSAL, C. (2006). Eski T'ang Tarihi. Ankara.
- ÜÇOK, C., MUMCU, A., BOZKURT, G. (2015). Türk Hukuk Tarihi. Ankara.